

VERÓK ATTILA

„Dramatikus” olvasmányok drámaszegény közegben. A könyves kutatások tanulságai az erdélyi százszok példáján (16–18. század)

Noha a címben tágabb időkeretet jelöltem meg a kontextusba helyezés miatt, ebben a tanulmányban főként a 17. századról fogok szólni. Arról a századról, amikor a legérdekesebb jelenségek azonosíthatók a százsz iskolai színjátszáshoz kapcsolódó események folyamában és a „dramatikus” olvasmányok között.

Joachim Wittstock (1939–) romániai német irodalomtörténész nyomán magam is azon a véleményen vagyok, hogy első pillantásra kétségesnek tűnhet úgy írni az erdélyi százsz színház-történetéről és a színházi irodalomról, hogy nagyobb mennyiségben nem rendelkezünk releváns színpadi szövegekkel. A lutheránus hitvallású erdélyi százszok esetében ugyanis alapvetően ez a helyzet jellemzi a kora újkori időszakot. Közismert tény, hogy Erdélyben az iskoladrámák írásának, olvasásának és bemutatásának elsődleges letéteményese a jezsuita rend által fenntartott iskolahálózat volt, amely színház-történeti szempontból a 18. században élte virágkorát a Kárpátok keleti karéjában.¹ Ennek ellenére a százszok körében is bizonyíthatóan zajlottak a városok piacerein, a városházán vagy előkelők tágas városi udvarházaiban közönség előtt eljátszott drámabemutatók (az első adathozható példák 1530-ban Brassóban, 1552-ben Besztercén, 1573-ban Nagyszébenben),² viszont ezek nem feltétlenül a művészi ihlettség miatt születtek, hanem nagyon tudatos intellektuális tevékenység eredményeként jöttek létre: céljuk kezdetben egyértelműen a diákok latin nyelvi kompetenciáinak fejlesztésében, a humanista gyökerű erudíció közvetítésében, valamint a vallási és politikai gondolatok terjesztésének szándékában ragadható meg.³ Ezt a kijelentést erősítik a feltárt olvasmányjegyzékek és a rekonstruált könyvállományok is.

A fentiek bizonyítására, illetve felvázolására vállalkozom ebben az írásban, hiszen erdélyi régi könyves kutatásaim során olyan szövegek nyomaira (könyvjegyzékek), illetve olykor magukra a szövegekre is (könyvtár-rekonstrukciók) rábukkantam,

---

1 Michael KRONER, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen. Bd. II. Wirtschafts- und Kulturleistungen*, Nürnberg, Verlag Haus der Heimat Nürnberg, 2008, 198.

2 Uo.

3 Joachim WITTSTOCK, *Über Schultheater und andere Dramatik = Die deutsche Literatur Siebenbürgens von den Anfängen bis 1848. I. Halbband. Mittelalter, Humanismus und Barock*, hg. v. Joachim WITTSTOCK, Stefan SIENERTH, München, Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1997, 283–288, itt: 283.

amelyek a szakirodalom eddigi megállapításainak árnyalására, részleges felülvizsgálatára készíthetik a hazai színháztörténeti kutatást. Azt mindjárt érdemes kijelenteni, hogy a kora újkori Kárpát-medencében egykor élt erdélyi és szepességi szász, valamint egyáltalán a német ajkú lutheránus lakosság körében azonosítható színjátszási tevékenységről, továbbá a – mondjuk így – „dramatikus” olvasmányokról mindeddig jóval kevesebb tanulmány született, mint egyéb felekezetek esetében. A színház- és drámatörténetben laikusan mozgó könyvtörténészként ehhez a kicsit elhanyagolt irodalomtörténeti területéhez szeretnék hozzájárulni néhány adalék felvillantásával.

Iskolai előadások

Az erdélyi szászok nem rendelkeztek önálló kulturális intézményként működő színházakkal a kora újkor időszakában. Körükben is a középkorból – olykor napjainkig – átörökített, az intézményesüléstől még távol álló liturgikus (misztérium) játékok tekinthetők a színjátszás előzményeinek.⁴ A 16. századtól konkrétan is adatolható színészeti tevékenység nyomai (közép)iskolai közegben tapinthatók ki. Erdély reformátorának, Johannes Honterusnak (1498–1549) 1543-ban kiadott iskolai törvényei ugyanis már előírták latin nyelvű komédiák (évi egy vagy kettő) bemutatását a gimnáziumokban.⁵ Valentin Wagner (1510/1520–1557) brassói iskolaigazgató pedig már maga is szerzett drámát (*Amnon incestuosus. Tragoedia. Coronae*, 1549),⁶ melynek korabeli előadása a Barcaság fővárosában azonban egyelőre nem kellően bizonyított. Sajnos a 16. századból nem maradt fenn egyetlen kéziratos vagy nyomtatott példány sem a szász területeken színre vitt iskoladrámákból. Azt viszont biztosan tudjuk, hogy a többnyire latin nyelvű teátrális bemutatók a korban határozott szándékkal születtek: a humanista nevelés céljait követték, ami nem vagy csak alig engedett teret az elsősorban művészi ihletettséggű színpadi megjelenítésnek. Az iskolai színpad az ábrázoló művészetet csak a tudományosság céljainak megfelelően vagy vallási és politikai gondolatok terjesztőjeként szolgálta, esztétikai és szórakoztatási szempontok ekkoriban kevésbé merültek fel. Eugen

4 KRONER 2008, 198.

5 Joseph DÜCK, *Geschichte des Kronstädter Gymnasiums*, Kronstadt, 1845, 121–130; Monika SCHULLER, *Der Coetus in Honterus-Gymnasium in Kronstadt in Siebenbürgen*, München, 1963, 65–66; VARGA Imre, *A magyarországi protestáns iskolai színjátszásforrásai és irodalma*, Bp., MTA Könyvtára, 1988, 81–94; Horst FASSEL, *Bühnen-Welten vom 18.–20. Jahrhundert: Deutsches Theater in den Provinzen des heutigen Rumäniens*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007 (Karl-Kurt-Klein-Reihe, 3), bevezető rész; Mirona STANESCU, *Das deutschsprachige Theater in Siebenbürgen (Teil 1)*, Neue Didaktik, 2(2008), Heft 1, 119–128, itt: 121.

6 *Alte siebenbürgische Drucke (16. Jahrhundert)*, hg. v. Gedeon BORSA. Köln/Weimar/Wien, Böhlau, 1996 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 21), 44 (Nr. 41 = RMNy 75).

Filtsch jegyezte meg találóan ezzel kapcsolatban még az 1880-as évek végén, hogy az erdélyi szász színjátszás „nem a természetes művészeti ösztön terméke és gyümölcse, hanem a magasabb képzettségé, amely önmagában csupán egy formával többet talált bármely, a kor érdeklődését uraló gondolat és tendencia terjesztésére, minek során a színházügy és a megjelenítés maga teljesen a háttérbe került. Ennek ellenére az iskoladráma jelentős művelődéstörténeti értékkel bír.”⁷

A 17. század első feléből maradt ránk az adat, hogy az Odera melletti Frankfurtban született, Stettinben működő, majd Erdélybe hívott medgyesi rektor, Martin Gravius feldolgozta Thomas Naogeorgus (1508–1563) 1540-ben született *Mercator*, azaz *A kereskedő* című darabját.⁸ Ezt a színdarabot a források szerint Erdélyben ugyan nem, Felső-Magyarországon viszont bemutatták, és a század második felében háromszor ki is nyomtatták.⁹

Levéltári források bizonyítják, hogy az 1614 és 1617 közötti időszakban Brassóban színielőadások zajlottak.¹⁰ 1621-ből pedig egy segesvári színházi rendezvényről szerzünk tudomást.¹¹

Sokkal több adat áll rendelkezésünkre a 17. század második feléből. Itt elsősorban a brassói iskolai komédiák folyamatos jelenlétéről tudósítanak a kútfők. Harald Krasser szerint a krónikás feljegyzések azt mutatják, hogy a „brassói iskolaszínház ekkor érte el virágkorát”. Ez vélhetőleg az akkoriban hivatalban lévő rektorok kezdeményezésének eredménye lehetett, „akik közül kettő, Franz Rheter és Johann Gorgias szintén neves költők voltak”,¹² még akkor is, ha színpadi szerzőkként nem tevékenykedtek. A 17. századból csupán egyetlen betlehemes játék (*Krippenspiel*) 24 oldalas szövege maradt fenn az erdélyi szászok könyvanyagában Franz Rheter (†1679) tollából,¹³ ugyanis a többi a lángok martalékává vált az 1689-es brassói

7 „nicht Erzeugnis und Frucht des natürlichen Kunsttriebes, sondern eine solche der höheren Bildung, welche in ihr nur eine Form mehr fand für irgend eine das Zeitinteresse beherrschende Idee und Tendenz, wobei Bühnenwesen und Darstellung selbst vollständig in den Hintergrund traten. Trotzdem ist das Schuldrama von bedeutendem kulturgeschichtlichem Werth.” Vö. Eugen FILTSCH, *Geschichte des deutschen Theaters in Siebenbürgen: Ein Beitrag zur Kulturgeschichte der Sachsen*, Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 21(1887/88), 515–590, itt: 523.

8 FILTSCH 1887/88, 524.

9 Johannes BOLTE, *Martinus Gravius*, Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 8(1885), 137–138; Harald KRASSER, *Zur Frühgeschichte des deutschen Theaters in Siebenbürgen*, Neue Literatur, 16(1965), Heft 5, 119–126, itt: 123.

10 Friedrich Wilhelm SERAPHIN, *Kronstädter Theateraufführungen in alter Zeit*, Die Karpathen, 2(1908), Heft 15, 466–470, itt: 466.

11 FILTSCH 1887/88, 523; KRÖNER 2008, 198.

12 „das Kronstädter Schultheater seine höchste Blüte erreichte [...] von denen zwei, Franz Rheter und Johann Gorgias, auch namhafte Dichter waren” – vö. KRASSER 1965, 125.

13 *Das von den Engeln und Hirten besungene Kind Jesus* [Az angyalok és pásztorok által megénekelt gyermek Jézus]. Oels, 1665. Vö. Joseph TRAUSSCH, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*,

tűzvészben leégett, kiemelkedő jelentőségű helyi gimnáziumi könyvtár állományának nagy részével együtt. A korabeli repertoárt jobbra a források által nem azonosított, illetve nem azonosítható szerzők alkották, akik között feltehetőleg erdélyiek is lehetnek. Valószínűleg ez lehetett a helyzet a brassói Johannes Stamm takácsmester krónikájában megörökített,¹⁴ 1673-ban bemutatott *Von Siebenbürgen* (Erdélyről) című dráma esetében is, hiszen „itt már maga az anyag kizárja azt, hogy külföldi szerző feldolgozásával álljunk szemben”¹⁵ – írta Friedrich Wilhelm Seraphin (1861–1909) erdélyi száz író és történész a múlt század elején.

Az Erdélyről szóló dráma feldolgozása az északnémet Johann Rist (1607–1667) 1647-ben készült, *Friedewünschendes Teutschland* (Békét óhajtó Németföld) című darabját követhette a barcasági iskola színpadán, amelyről tudjuk, hogy 1668-ban, 1672-ben és 1685-ben biztosan bemutatták Brassóban. Az előbb megnevezett takácsmesterről lett krónikás az egyes években a darab címét érdekes módon különbözőképpen adja meg: „*Vom verwüsten Teutschland, wie es wieder zum Frieden gelanget*” (A feldúlt Németföldről, hogy az miként talált ismét békére), „...*wie Teutschland den Frieden verjaget und hernach beraubet und geplündert wird*” (...miként üzték el, majd rabolták el és fosztották meg Némethontól a békét) és „*Wie Teuschland(!) verwüestet und verderbet wird und auch wieder Hoffnung zum Frieden erlanget vor Gott*” (Miként dúlták fel és rontották meg Németföldet, és az miként nyerte vissza a béke reménységét Istentől).¹⁶ A darab színre vitelét Justus Georg Schottelius (1612–1676) *Freuden-Spiel genandt Friedens Sieg* (Öröm-játék, azaz békegyőzelem) című munkája is ösztönözhetette.¹⁷

Az iskolai színpadon német költők drámai műveit is bemutatták: Andreas Gryphius (1616–1664) *Papinianus* és Daniel Casper von Lohenstein (1635–1683) *Agrippina* című drámái biztosan a repertoár részét képezték,¹⁸ hiszen ezekről hírt adnak a könyvtörténeti források is.¹⁹ Figyelemreméltó megjegyzést tesz

Bd. III, unveränderter Nachdruck unter dem Titel Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen 1871 in Kronstadt erschienenen Ausgabe, Köln/Wien, Böhlau, 1983 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 7/III), 114–116, itt: 115.

14 A krónika szövege itt olvasható: *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó-Kronstadt*, Bd. 6, Brassó-Kronstadt, Buchdruckerei Brüder Schneider & Feminger, 1915, 176–214.

15 „Hier schließt wohl schon der Stoff selbst die Bearbeitung durch einen ausländischen Verfasser aus.” Vö. Friedrich Wilhelm SERAPHIN, *Kronstädter Theateraufführungen in alter Zeit*, Die Karpathen, 1(1907), Heft 14, 431–434, itt: 434.

16 SERAPHIN 1908, 467–469.

17 WITTSTOCK 1997, 285.

18 KRASSER 1965, 125.

19 A brassói Honterus Gimnázium történeti könyvtárának rekonstrukcióját folyamatosan végzem. A feltárás végén nyomtatott és elektronikus katalógusban összegzem az eredményeket. Ebben a pillanatban annyit tudok biztosan kijelenteni az azonosított állományrész alapján, hogy a német barokk kiemelkedő költője és drámaírója, Andreas Gryphius több kötettel is képviselteti magát a gyűjteményben.

egy helyen Harald Krasser, aki azt mondja, hogy Shakespeare műveit az iskolai színpadról tették ismertté Erdélyben: „Shakespeare-t brassói diákok vitték először színre országunkban [azaz a mai Romániában – V.A.]. *Első, vértől csöpögő drámáját, a Titus Andronicus-t 1677-ben mutatták be.*”²⁰ Vélhetőleg nem a szerző eredeti műve, hanem egy későbbi feldolgozás nyomán. Erre enged következtetni ugyanis, hogy Erdélyben Titus fiát már Vespasianusnak hívják, nem pedig Luciusnak, ahogyan Shakespeare-nél.²¹

Azonban nemcsak Brassóból, hanem Nagyszebenből is vannak adataink iskolai színdarabokról. A szász Michael Pankratius (1631–1690), aki hosszú ideig külföldön peregrinált, majd tanítóként működött Eperjesen, hazatérése után a szebeni evangélikus gimnázium rektori székét foglalta el,²² és egy színdarabot is szerzett *Die Hochzeit Adams mit Eva* (Ádám esküvője Évával) címmel. A darabot 1669-ben mutatták be Andreas Fleischer (†1676) szebeni királybíró házában. Harald Krasser szerint ez a bemutató gerjesztette az „első, ránk maradt szebeni színházi botrányt” is, hiszen a későbbi lutheránus püspök, Pankratius az ünnepi előadás keretében „annyira szabadjára engedte teológiai vitatkozó kedvét, hogy a kálvinista, unitárius és katolikus esküvői vendégek egymás után tiltakozva hagyták el a termet”.²³ Érdekes fényt vet ez a momentum az Erdélyben – legalábbis papíron – 1568 óta hivatalosan létező vallásbéke aktuális állapotára is...

A szászok grófjának, Valentin Franck von Franckensteinnak (1643–1697) a támogatásával vitte színpadra Johann Krempe (†1708) szebeni iskolaigazgató neveltjeivel a *Verchristlichter Terenz* (Keresztény Terentius) című darabot. Ennek alapjául a *Terentius Christianus* című dráma szolgálhatott, amelyet a németalföldi humanista, Cornelius Schonaeus (1540–1661) írt Terentius stílusában latin bibliadrámaként,²⁴ és amelynek utánnomása nem sokkal korábban készült el Szenci Kertész Ábrahám (†1667) váradi nyomdájában.²⁵

20 „Shakespeare haben die Kronstädter Schüler zum ersten Mal in unserem Land auf die Bühne gebracht. 1677 wurde sein blutrünstiges Erstlingsdrama 'Titus Andronicus' aufgeführt.” Vö. KRASSER 1965, 124.

21 *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó-Kronstadt*, Bd. 6, Brassó-Kronstadt, Buchdruckerei Brüder Schneider & Feminger, 1915, 201; Karl Kurt KLEIN, *Shakespeare in Siebenbürgen: Splitterbeitrag zur Geschichte des siebenbürgisch-deutschen Schuldramas im 17. Jahrhundert*, Siebenbürgische Vierteljahrsschrift, 61(1938), 233–238, itt: 238; VARGA 1988, 89.

22 TRAUSSCH 1871/1983, 44–48.

23 „ältesten überlieferten Hermannstädter Theaterskandal [...] seiner theologischen Streitlust so die Zügel schießen, daß die calvinistischen, unitarischen, katholischen Hochzeitsgäste nacheinander unter Protest den Saal verließen”. Vö. Harald KRASSER, *Auch siebenbürgen hatte eine Neuberin: Kurze Geschichte des deutschen Theaters in der Stadt am Zibin*, Neuer Weg, 5. August 1972.

24 KRASSER 1965, 123.

25 Doina NÄGLER, *Catalogul transilvanicelor*, Bd. 1, Sec. XVI–XVII., Sibiu, Biblioteca Muzeului Brukenthal, 1974, 116, Nr. 331.

Az iskoladráma vélhetőleg Isaak Zabanius (1632–1707) szebeni rektor és későbbi városi lelkész személyében is támogatóra talált, hiszen tudjuk róla, hogy még egykori eperjesi tanárként és konrektorként a szepességi iskolai színjátszás patrónusa volt, sőt ő maga is szerzett bibliai tárgyú iskoladrámát *David[...] peste punitus* (Kassa, 1663) címmel.²⁶ A filozófiai és teológiai kérdésekben Zabanius ellenfelének számító Elias Ladiver (1633–1686), akit szintén eperjesi (1667–1672), majd szebeni (1676–1678) és segesvári (1678–1681) tanítóként és rektorként ismerünk a magyar oktatástörténetből, Erdélyben folytathatta a Felvidéken megkezdett munkáját mint iskolai komédiák írója és rendezője. „*Részletes rendezői utasításokkal ellátott, látványos megoldásokban gazdag, több száz szereplőt mozgató iskoladrámái a legsikerültebb evangélikus színjátékok közé tartoznak.*”²⁷ Mivel rendezői tevékenységét bizonyító szövegek egyelőre nem kerültek elő az erdélyi szász könyvtörténeti kutatások során, így ezt erdélyi működése előtti és utáni életművéből származó analógiák alapján csak feltételezni tudjuk.

Színházi irodalom – „dramatikus” olvasmányok

A következő részben olyan szerzőket és műveiket veszem sorra, akik a 17. századi erdélyi szász polgárság olvasmányjegyzékeiben, illetve a már rekonstruált szász magán- és intézményi könyvtárakban feltűnnek. A felsorolás nem teljes körű, csupán szemezgetek a feltárt levéltári és könyvtári anyagból.

A szebeni Brukenthal-könyvtárban – abban a gyűjteményben, amelyben a legtöbb nyomtatvány maradt fenn az erdélyi német kultúrával kapcsolatban – megtalálható a már említett sziléziai Daniel Casper von Lohenstein *Cleopatra* című szomorújátéka, mégpedig az 1661-es boroszlói első kiadásban. A szokásos antik történelmi feldolgozások mellett – kora más drámaszerzőihez hasonlóan – Lohenstein is szívesen fordult egzotikus témák felé. Így például az oszmán világ felé. 1653-ban írta *Ibrahim Bassa* című tragédiáját, majd két évtized múlva I. Lipót osztrák császár esküvője alkalmából *Ibrahim Sultan* című darabját. Ebben az ún. célzatos színdarabban (*Zweckschauspiel*) a rettenetes kéjenc és egyeduralkodó Ibrahim szultán ábrázolásával saját császára erényeit és érdemeit kívánta kiemelni.²⁸

A 17. század második felének török háborúi, amikor az oszmánok által uralt terület egyre kezdett zsugorodni, tematikai ösztönzést adtak az ábrázoló művészetnek

26 PÁL Orsolya, „Czabán Izsák” szócikk = Magyar művelődéstörténeti lexikon, II., Calcagnini–Falkoner, főszerk. KŐSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi, 2004, 90.

27 BOGÁR Judit, „Ladiver, Eliás” szócikk = Magyar művelődéstörténeti lexikon, VI., kolostorhálózat–Lestyán, főszerk. KŐSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi, 2006, 352–353, itt: 352.

28 Franz BABINGER, *Orient und deutsche Literatur = Deutsche Philologie im Aufriß*, Bd. 3, hg. v. Wolfgang Stammer, Berlin, Schmidt, ²1962, 576–577.

is. A következő műcímek magukért beszélnek mind a könyvjegyzékekben, mind a ma még meglévő régi könyves könyvtári állományokban: *Das bezwungene Ofen. In einer theatralischen Musick auf Begehren unterschiedener Liebhaber zum Druck befördert* (A meghódított Buda. Színházi zenés darab különféle műkedvelők kívánságára nyomdába adva) (1686); *Eine neue türckische Comödia, welche die Türcken mit den Christen gehalten, hernachmals aber durch Gottes Schickung, wunderbarlich von den Christen überwunden, und geschlagen worden. [...] Allen Liebhabern kürztlich abgefasset, und in Reimweise zu Wien in Truck gegeben* (Új török komédia, amelyet a törökök tartottak a keresztényekkel, később azonban Isten rendelésére a keresztények csodálatos módon legyőzték és megverték a törököket. [...] Minden műértő számára röviden leírva és rímekbe szedve Bécsben nyomdába adva) (1688). Ugyanebben a kontextusban kell beszélnünk például Johann Friedrich Hekel (1640–1715) „öröm-játékaról” is, melynek címe: *Blutiger und unglücklicher Türken-Krieg und erfreulicher Christen-Sieg* (Véres és szerencsétlen török háború és örvendetes keresztény győzelem) (1698).²⁹

Ahogy egyéb területeken, az Erdélyben is alkotó német barokk költő, Martin Opitz (1597–1639) a zenés drámák műfajában is úttörő tevékenységet végzett. *Dafne* című librettóját Heinrich Schütz kottázta le, ezzel megszületett az első német opera, amelyet György hesseni őrgróf Szophia Eleonóra szász hercegnővel kötött házasságának tiszteletére mutattak be 1627-ben.³⁰ Az eredeti kompozíció eltűnt, egyedül a Boroszlóban nyomtatott szöveg maradt fenn – többek között az erdélyi szászok „nemzeti” könyvtárában, a nagyszebeni Brukenthal-gyűjteményben.

A szász iskolai színpadokon – először kizárólag, aztán egyre csökkenő mértékben – latin nyelvű darabokat játszottak a diákok. Amennyiben nem álltak rendelkezésre az antik irodalom drámai műveinek korábbi kiadásai, úgy az újabb edíciókat részesítették előnyben. A görög tragédiaszerzők latin fordításai (Aeschylus, *Tragoedia septem*, 1663; Euripides, *Quæ extant omnia [...] opera*, 1694)

29 A felsorolt és sok más, a jelen tanulmányban nem említett régi drámai emlékhez lásd még *Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen (1575–1750)*, I–II., hg. v. István MONOK, Péter ÖTVÖS, Attila VERÓK, Bp., Országos Széchényi Könyvtár, 2004 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn, 16/4.1–4.2 – Erdélyi könyvesházak = Bibliotheken in Siebenbürgen, IV/1–2); *Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen (1575–1800): Kronstadt und Burzenland*, hg. v. András BÁNDI, István MONOK, Attila VERÓK, Bp., MTA Könyvtár és Információs Központ – Bibliothek und Informationszentrum der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 2021 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn, 16/6. – Erdélyi könyvesházak = Bibliotheken in Siebenbürgen, VI), illetve az Adattár-sorozat hamarosan megjelenő 16/7. kötetét (*Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen (1575–1800): Hermannstadt und Umgebung*) is.

30 Klaus ZIEGLER, *Das deutsche Drama der Neuzeit = Deutsche Philologie im Aufriß*, Bd. 2, hg. v. Wolfgang Stammler, Berlin, Schmidt, ²1978, 2056.

éppúgy ott pihentek a nagy szász intézményi könyvtárak polcain vagy a magánszemélyek könyves ládáiban, mint Plautus komédiáinak 1619-es, 1640-es, 1645-ös, 1652-es vagy 1679-es kiadásai, akárcsak Terentius drámáinak 1606-os, 1609-es, 1635-ös, 1642-es, 1656-os, 1657-es, 1662-es, 1673-as német nyelvű vagy 1685-ös edíciói.³¹ A humanista hatás érzékeltetésére emelem ki a ma a Barcaság fővárosában található Terentius *Comoediae sex* című válogatást, amely Philipp Melanchthon (1497–1560) és Rotterdami Erasmus (1466–1536) közös kiadásában – többedik utánnomásként – jelent meg 1609-ben Lipcsében Thomas Beyer betűivel Valentin Am Ende nyomdászmuhelyében. A kis nyolcadrét könyvecske kedveltségét mutatja, hogy a nyomtatvány címlapján több tulajdonos neve is szerepel a 17. és a 18. századból, tehát a helyi gimnázium könyvtárába kerülés előtti időszakból. A barokk kor neves neolatin színházi szerzőjének, a jezsuita Jacob Bidermann-nak (1578–1649) *Cenodoxus* (1602) című művét a brassói Honterus Gimnázium diákjai is eljátszották először 1669-ben, majd 1686-ban – ahogy azt korabeli feljegyzések tanúsítják.³²

Hogy a szászok nem vetették meg a tragédiák és komédiák olvasását, azt az olyan kolligátumkötetek is alátámasztják, mint amilyen többek között a brassói evangélikus gimnázium régi könyves állományában ma is megtalálható. Ez különféle szerzők 1665-ben Jénában és Rudolstadtban kiadott műveit tartalmazza.³³ A kötet

31 Ezekhez részletesebben lásd a 29. jegyzetben felsorolt katalógusokat.

32 SERAPHIN 1908, 467 és 469; Udo-Peter WAGNER, Tilman-Otto WAGNER, Österreichisch-siebenbürgische literarische Interferenzen: Ein Abriss, Wien, 2006, 60.

33 A művek bibliográfiai leírása betűhív átírásban a bekötés sorrendjében: (1) FILIDOR, Trauer-Lust- und Misch Spiele. Erster Theil. Jena Bey J. C. Neuen HAHN. 1665. [12], 1–136, 4e – Egy belső címlapon: Der Vermeinte Printz. Lustspiel / denen Beyden Hochgräflichen Ehelichen vertrauten / Als: Dem Hochgebohrnen Grafen und Herrn / Herren Albert Anthon / Der vier Grafen des Reichs / Grafen zu Schwartzburg und Hohenstein / Herrn zu Arnstadt / Sondershausen / Leutenberg / Lohra und Clettenberg / etc. Wie auch / der gleichfalls Hochgebohrnen Gräfin und Freulein / Fr. Emilien Julianen / Gräfin und Freulein zu Barby und Mühligen / etc. Auff Deren Hochgr Hochgr. Gn. Gn. Hochansehnlichen Gräfl. Beylager / den siebenden Brachmonatst. 1665. Hochfeyerlich begangen / Auff dem grossen Saale des Hochgräfl. Schlosses Heydeck in Rudolstadt / zu unterthänigen Ehren und gnädigen gefallen / treuehorsamst vorgestellt. Rudolstadt / Gedruckt bey Caspar FREYSCHMIDT / Anno 1665.; (2) Der Kriegende Alexander Im Schau-Spiel vorgestellt. Erster Theil. Gedruckt Anno 1662. [2], 3–91, 4^e; (3) Wigandus SEXWOCHIUS, Apocalypsis Mysteriorum Cybeles. Das ist Eine Schnakische Wochen-Comedie Oder verplauderte Stroh-Hochzeit. Und WasCh-haffte KInDeLeInS KerMsse. Im Jahre SeChs Gänß IM Haberstroh / Die KLatzen VVahren froh! Oder QVanDo CoMblaterant sVsanna, sablna, roslna, serMones perLICant & ab hoC, VeL ab haC, VeL ab ILLaC. [8], 1–62, 4^e; (4) Ernelinde Misch Spiel. Bey dem Höchstverlangten und glücklichst angestellten Beylagers Feste Deß Hochgebohrnen Grafen und Herrn Herren Albert Anthon / Der Vier Grafen des Reichs / Grafen zu Schwartzburg und Hohenstein / Herrn zu Arnstadt / Sondershausen / Leutenberg / Lohra und Clettenberg / etc. Mit der auch Hochgebohrnen Gräfin und Fräulein / Fr. Emilien Julianen / Gräfin und Fräulein zu Barby und Mühligen / etc. So den 7ten Brachmonatstag

a város címerét utánzó tüzes billoggal van megjelölve (fagyökrere húzott korona), ami azt jelenti, hogy az 1689. április 21-én Brassó városát és nevezetes könyvtárát elpusztító tűzvész után megmaradt 270 könyv egyikéről van szó, azaz a legrégebbi, eredeti állomány egy darabjáról.

Befejezésül szeretnék megemlíteni egy furcsa könyvtörténeti jelenséget, amely az erdélyi szászokra jellemző. Mind a könyvjegyzékekben, mind a fennmaradt régi könyves állományokban viszonylag gyakran tűnnek fel antik drámaírók nevei, illetve műveik címei. Ennek nem az előrehaladott fejlettségi szinten álló iskolai színjátszás megléte az oka, hiszen láttuk, hogy ilyenről az erdélyi németiség körében nem beszélhetünk, hanem az a tény, hogy a Johannes Honterus által elindított, elsősorban a szászokat érintő erdélyi reformáció iskolai tananyagában fontos szerep hárult a minél hibátlanabb ókori latin és görög szövegek ismeretére. Az írás, olvasás és ékesszólás mesterségét ugyanis a humanista indíttatású oktatásügyben eredeti szövegek segítségével kívánták megvalósítani. Az antik drámaszerzők szövegei tehát az alapvető kulturális mechanizmusok elsajátítására, nem pedig az esztétikai érzékek fejlesztésére, illetve a katartikus lelki élmények előidézésére, valamint az önfeledt szórakoztatás céljára szolgáltak. Az a tény, hogy ezekből a művekből néhányat színre is vittek, csupán a korszellem sajátja. A szövegek használatának alapvető szándéka tehát nem a gyönyörködtetés, hanem a hasznosság, a praktikus volt. A drámai emlékek feldolgozása, értelmezése, majd közönség előtt történő eljátszása valójában a korszakban önálló tantárgyként még nem létező történelemoktatás helyettesítésére szolgált. És mivel minden városban más-más érdeklődésű és beállítottóságú tanítók oktatták a diákságot, természetes módon más-más drámaszerzők műveit részesítették előnyben. Így fordulhat elő az, hogy az egyes városokban különféle antik auktorok és kora újkori szerzők egymástól eltérő szépirodalmi műveire bukkanunk a könyvtörténeti kutatások során, noha eredendően a konfesszionális munkákhoz hasonló homogenitást várnánk el a teljes erdélyi szász lakosság körében.

Summázat

A szászok immár több ezer nyomtatott oldalnyiit kitevő kora újkori könyvtörténeti forrásai³⁴ olykor-olykor színház- és drámatörténeti jelenségekről is árulkodnak. Az előzőekben felvillantott 17. századi kép azonban ne tévesszen meg senkit. Bár

---

in Rudolstadt mit Christl. Gräfl. Pracht hochfeyerlich begangen wurde In dem grossen Saale deß Gräfl. ResidentzSchlosses Heydeck unterthanig vorgestellt und auffgeführt. Rudolstadt / Druckts Caspar FREYSCHMIDT / Anno 1665. [4], 1–140, 4°. A kolligátum jelzete: II 464–467.

34 A forrásokhoz részletesebben lásd a 29. jegyzetben felsorolt katalógusokat.

csupán válogatást adtam a rendelkezésünkre álló primer és szekunder anyagból, továbbá a vonatkozó adatok ebben a tanulmányban egy helyen összegyűjtve szerepeltek, ezzel a témagazdagság látszatát keltve, a valóság egészen más. Teljes bizonyossággal azonosítható drámai emlékekbe és színháztörténeti feljegyzésekbe csak ritkán botlunk az erdélyi szászok 16–18. századi művelődéstörténetében. Éppen ebben keresendő annak oka is, miért tud a szakirodalom olyan keveset a Kárpát-medence keleti felének történetében évszázadokon keresztül meghatározó szerepet játszó szászok kora újkori színházi kultúrájáról. A könyv- és olvasmánnytörténeti kutatások eredményei azonban hozzájárulhatnak ennek a hiátusnak a foltozgatásához. Írásomban ennek bizonyítására hoztam kiragadott példákat.

Abstrakt

Es scheint auf den ersten Blick zweifelhaft zu sein, über Theatergeschichte und Bühnenliteratur zu schreiben, ohne über Schauspieltexte zu verfügen. Im Fall der Siebenbürger Sachsen lutherischen Bekenntnisses gilt leider diese Situation – aufgrund der relativ bescheidenen Überlieferung siebenbürgischer Theaterpraxis – als eine ziemlich karge Grundlage für die frühe Neuzeit. Es ist wohl bekannt, dass als ein primärer Schauplatz für Schreiben, Lesen und Aufführen von Schuldramen in Siebenbürgen lange Zeit das Schulnetzwerk der Jesuiten diente. Trotz der Dominanz des genannten katholischen Ordens im Theaterwesen gab es Aufführungen auch im Kreis der Siebenbürger Sachsen, denn die Schule als Vermittlerorgan für den protestantischen Glauben und die geschichtlichen Kenntnisse galt. Die Schulbühne bediente sich der darstellenden Kunst nur zu Zwecken der humanistisch gesinnten Gelehrsamkeit oder zur Verbreitung religiöser und politischer Gedanken. Durch erschlossene Bücherverzeichnisse und rekonstruierte Bibliotheksbestände lässt sich diese Behauptung ziemlich wohl unterstützen. Aufgrund der vorgeführten Beispiele stellt es sich in der vorliegenden Studie heraus, dass die buchgeschichtlichen Quellen auch zur deutschen Theatergeschichte Siebenbürgens einen wertvollen Beitrag leisten können.